

ДЕЛО КОЈЕ НЕ ЗАСТАРЕВА: 125 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА АРХИТЕКТЕ НИКОЛЕ ДОБРОВИЋА (1897–2022)

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ

САЖЕТАК:

Мало је стваралаца у новијој српској архитектури о којима се непрекидно пише и говори као што је то случај са харизматичним Николом Добровићем (1897–1967). Формиран у Средњој Европи, афирмисан у међуратној и послератној Југославији, утиснуо је дубок траг у свим областима струке, од пројектовања и грађења до урбанизма, теорије, критике, историографије, конзервације и универзитетске наставе. Као бескомпромисни визионар демократског града, подстакао је корениту модернизацију архитектонског фонда, дајући пример генерацијама следбеника. При томе је развио самосвојну концепцију интернационалног модернизма, чије је принципе доследно заступао. Иако је све мање савременика који га памте, генерације поштовалаца и историчара архитектуре не допуштају да се Добровићева личност заборави, дело потисне или цивилизацијски преиначи. Отуд је у склопу обележавања 125 година од његовог рођења, у Београду организовано више манифестација научног и едукативног карактера.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Никола Добровић, архитектура, урбанизам, тумачење и вредновање

ABSTRACT:

There are few realizations in modern Serbian architecture that are as constantly written and spoken about as those of the charismatic Nikola Dobrović (1897-1967). Melded in Central Europe, and affirmed in interwar and post-war Yugoslavia, his works left a deep mark in all areas of the profession, from design and construction, to urbanism, theory, criticism, historiography, conservation and university teaching. As an uncompromising visionary of the democratic city, he encouraged a radical modernization of the architectural stock, setting an example for the generations that followed. In doing so, he developed an independent conception of International Modernism, the principles of which he consistently advocated. Although there are fewer and fewer contemporaries who remember him, generations of admirers and architectural historians prevent Dobrović's personality and works from being forgotten, repressed or sanitized. Hence, as part of the celebration of the 125th anniversary of his birth in Belgrade, several events of a scientific and educational character were organized.

KEYWORDS: Nikola Dobrović, architecture, urbanism, interpretation and evaluation

Увод: Непрекинути низ сећања

Мало је стваралаца у новијој српској архитектури о којима се непрекидно пише и говори као што је то случај с харизматичним Николом Добровићем (1897–1967). (сл. 1) Формиран у Средњој Европи, афирмисан у међуратној и послератној Југославији, утиснуо је дубок траг у свим областима струке, од пројектовања и грађења до урбанизма, теорије, критике, историографије, конзервације и универзитетске наставе. Као реформатор и визионар демократског града, подстакао је корениту модернизацију архитектонског фонда, дајући пример генерацијама следбеника. При томе је развио сам својну концепцију интернационалног модернизма, чије је принципе доследно заступао. Међутим, сам је изјављивао да је реализовао само 30 одсто од онога што је по својим способностима реално могао.

Иако је све мање савременика који га памте, генерације поштовалаца и историчара архитектуре не допуштају да се Добровићева личност заборави, дело потисне или цивилизацијски преиначи. У томе предњаче Одељење уметности САНУ, Архитектонски и Филозофски факултет Универзитета у Београду, Музеј науке и технике, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Музеј примењене уметности и БИНА, који прилежно проучавају, документују и штите његов градитељски опус. И службе заштите споменика културе са ширег постјугословенског простора, сходно својим могућностима, доприносе очувању Добровићевих дела на терену.

У склопу обележавања 125 година од Добровићевог рођења, током 2022. године у Београду је организовано више манифестација у којима је његов рад свестрано ревалоризован, почев од монографске изложбе *Никола Добровић – њод засћавама модерних њокрећа* (Галерија САНУ, аутори Марта Вукотић Лазар и Бојан Ковачевић), преко монографије *Никола Добровић – животи, дело, време* (издање САНУ) и међународног научног скупа *125 година од рођења архитекте Николе Добровића 1897–2022*. (САНУ и Архитектонски факултет Универзитета у Београду, у сарадњи с Филозофским факултетом), до низа радионица, едукативних шетњи,

експертских предавања и конкурса за студентско идејно архитектонско-урбанистичко решење реконструкције Добровићевог Генералштаба.

Никола Добровић: креативна биографија

Никола Добровић је рођен у Печују у српској трговачкој породици 12. фебруара 1897. године, где је завршио основну школу и класичну гимназију, положивши и испит зрелости. По избијању Првог светског рата, на чијем почетку губи два брата, због принудне мобилизације 1916. прекида студије архитектуре на Техничком факултету у Будимпешти, започете 1915. године. По окончању ратних сукоба, 1919. прелази на Одсек за архитектуру Чешког техничког универзитета у Прагу, одбравивши дипломски рад 1923. године. Тада и започиње Добровићева професионална каријера, која се може оделити на три стваралачка раздобља: *прашко* (1923–1934), *дубровачко* (1934–1943) и *београдско* (1944–1967).

Након неуспешног тражења радног места у Београду, Добровић у Прагу отпочиње сарадњу с архитектонским бироима Бохумила Хипшмана (1923–1925), др Антонина Енгела (1925) и фирме „Душек, Козак и Маца“ (1925–1929), разрађујући пројекте и изводећи *Масарикове домове*, у Крчу крај Прага (1925–1928), и вилу др Булиржа (1926). Од 1929. наступа као самостални архитект испред властитог бироа „Добровић“, доказујући се и на југословенској стручној сцени (прва награда на конкурс за Теразијску терасу 1929–1930).

На позив наручиоца хотела „Лопуд“ Антуна Сесана и историчара уметности Косте Страјнића, Добровић из Прага 1934. прелази у Дубровник, где плодно ради до 1943. године, када приступа партизанском покрету. Подржан од наклоњених интелектуалаца и инвеститора, у далматинској средини се позиционирао као утицајни ауторитет за питања урбанизма, архитектуре и заштите културних споменика. Четвртог марта 1941. жени се Иванком Хаџи, ћерком угледног новосадског адвоката Косте Хаџи. Убрзо по венчању, брачни пар се склања на острво Лопуд.

Након боравка у Италији и ослобођења крајем 1944. године, Добровић са групом стручњака приступа обнови националног грађевинског фонда. Постаје начелник Архитектонског одсека Министарства грађевина ДФ Југославије у Београду (1944). Учествовао је и у оснивању Урбанистичког института НР Србије (1945), поставши његов први директор, а 1946. и руководиоца Урбанистичког завода ИОНО града Београда и главни архитекта града. Поред радикалних идеја о преиначавању централног градског језгра и његовог железничког чвора, пионирски разрађује предратне идеје о прелазу Београда на леву обалу Саве и урбанистички формира Нови Београд. Руководи и урбанистичком регулацијом неколико градова у Србији. Због одређених неслагања с колегама у заводу, прелази на Архитектонски факултет са звањем редовног професора за предмет Урбанизам (1947). Следеће године постаје председник Друштва инжењера и техничара Југославије. Од 1951. у наставу уводи предмет *Савремена архитџектџура*, омогућивши нормативни отклон од владајуће идеологије социјалистичког реализма. Године 1955. постаје председник Друштва урбаниста НР Србије, а од 1957. и члан Савета за урбанизам НО града Београда. Први је публиковао подробније студије о утемељивачима и поборницима савремене светске архитектуре, почев од пионира инжењерских конструкција из друге половине 19. века до водећих аутора послератне модерне. Двадесет година страствено је популарисао модерне пројектантске методе и социјално одговорно грађење. У Краљевски институт британских архитеката (основан 1834), примљен је 1959. као дописни члан, а 1961. и у САНУ. Посебну пажњу привукла је његова приступна беседа *Шестџ слика из свџта архитџектџуре*, објављена 1967. године.¹ Добровић је иницирао и пријем угледних иностраних архитеката у САНУ, пре свега оних које је лично познавао – Адолфа Бенша, Мате Мајора и Арнеа Јакобсена. У академика загребачке ЈАЗУ изабран је 1963., а у редовног члана САНУ 1965. године.

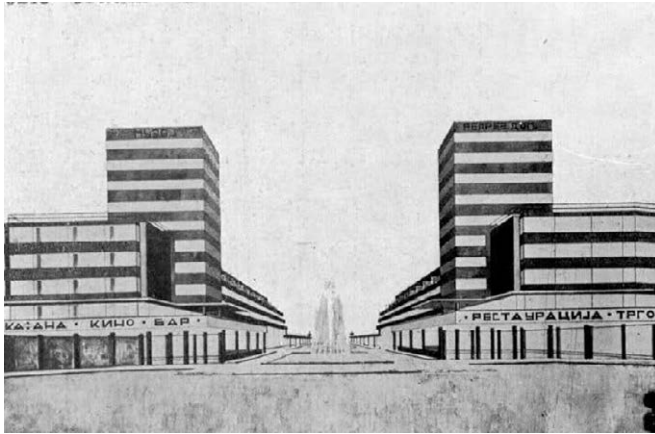
Објавио је двадесетак монографија и универзитетских уџбеника, као и мноштво критичко-полемичких огледа,² међу којима се издвајају едиције

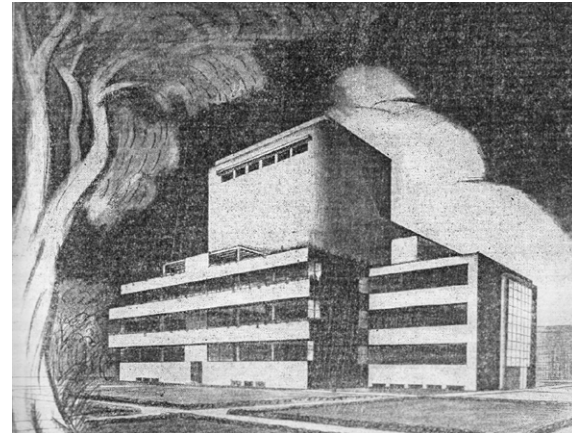
Сл. 1. Никола Добровић
(извор: Архив САНУ)

Урбанизам кроз векове и *Савремена архитџектџура 1–5*. Писао је и о западноевропској и далматинској нововековној архитектури. На иницијативу САНУ, написао је монографију *Брашован* (објављена постхумно 1977. год.),³ коју је због пристрасности оспорила Брашованова породица. Преминуо је у Београду 11. јануара 1967. године и сахрањен на Новом гробљу (парцела 24, гробница 16-IV).

Међу признањима која су Добровићу додељивана, истичу се Орден Св. Саве III реда (1933), Октобарска награда Београда (1962), Златна значка Савеза урбаниста Југославије (1963), Седмојулска награда (1964), Орден рада са црвеном заставом (1965) и постхумна Октобарска награда за урбанистичке концепције по којима је грађен Нови Београд (1968). У аули Архитектонског факултета у Београду 1996. године је постављена Добровићева спомен-биста, рад вајара Ваве Станковића.

Сл. 2. Пројекат за Теразијску терасу, 1929–1930.
(извор: Архив САНУ)

Сл. 3. Пројекат за позориште у Новом Саду, 1928–1929.
(извор: Архив САНУ)

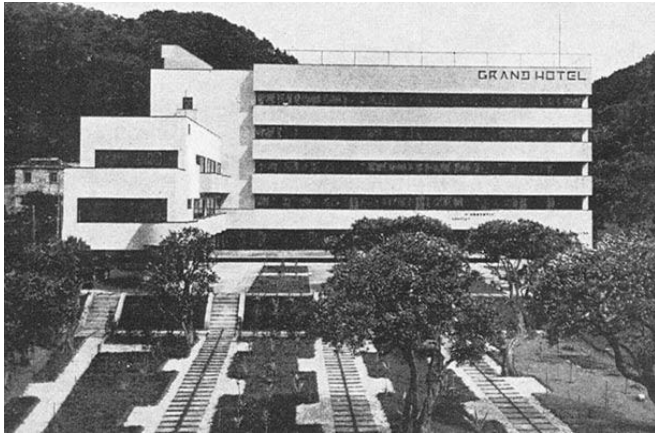
Карактеризација и валоризација Добровићевог опуса

Уз Драгу Иблера, Ернеста Вајсмана и Јосипа Пичмана, Добровић је у југословенској међуратној архитектури најдоследније пропагирао идеје интернационалног модернизма, разрађујући их кроз објекте, конкурсне пројекте, урбанизам, дневно-критичке коментаре и програмске манифесте. Ба-вио се и осетљивим питањима заштите гради-тељског наслеђа, посебно уклапањем савремених целина у историјске амбијенте. Као универзитет-ски наставник, генерације студената је усмеравао ка тражењу ауторског израза у склопу општепри-хваћених градитељских начела.

Добровић је подизао објекте различитих струк-тура и намена, почев од стамбених и пословних до угоститељских, војних, здравствених, саобраћајних и меморијалних. Током каријере, учествовао је на престижним архитектонским конкурсима, освајају-ћи високе награде. Међу њима се издваја нереализо-вани победнички нацрт за Теразијску терасу (1930). (сл. 2) Исте године у Београду излаже авангардне пројекте – купалишта Бачвице у Сплиту, Курсало-на у Дубровнику, Новосадског позоришта (сл. 3) и Теразијске терасе. Са братом Петром излаже у Хагу (1931), када уз похвале добија и критике због заста-релих конструктивних решења. Убрзо изводи јед-

но од најзначајнијих дела – Југословенски студент-ски дом краља Александра Карађорђевића у Прагу (1931–1933) са 135 соба.

Током просперитетног дубровачког раздо-бља градитељске делатности, Добровић реализује низ значајних пројеката: Споменик Виктору Дику (1932), Гранд хотел на Лопуду (1934–1936), адапта-цију палате Спонза (1936), више авангардних при-ватних вила и летњиковаца (*Русалка, Весна, Волф, Агонис, Најрсџек и Свид*, 1937–1940) и Дом Фери-јалног савеза (1940). На Гранд хотелу Лопуд (1934–1936), уз изградњу хотела изводи и комплетно ур-банистичко уређење шире околине. (сл. 4) Објекат се одликује јасном тлоцртном диспозицијом, до-бром повезаношћу с окружењем, те могућностима коришћења отворених простора – кровних тераса, балкона и наткривеног приземља. За све структу-ре Добровић користи армиранобетонске скелет-не конструкције као најтрајније и најсврховитије. У Далмацији спознаје да спољна обрада од бето-на, уобичајена у континенталним крајевима, није контекстуално прикладна, а ни довољна у примор-ским климатским условима. Уместо бетона потен-цира традиционални материјал камен као заштит-ну облогу лишену конструктивне функције. Да нагласи такву сврху, инспирисан дубровачким зи-динама, одабире буњасте камене плоче квадратич-ног облика.

Сл. 4. Гранд хоџел на Лоџуду, 1934–1936
(разледница)

Сл. 5. Комплекс ССНО, 1954–1963.
(извор: Архив САНУ)

Након што је иницирао изградњу Новог Београда, Добровић реализује своје највеће и просторно најобухватније дело – Савезни секретаријат за Народну одбрану (1954–1963), након победе на конкурс, изграђено на углу улица Немањине, Кнеза Милоша и Бирчанинове у Београду (урушено у агресији НАТО-а на СРЈ 1999).⁴ Тај обухватни комплекс одељен на зграде А и Б, с развијеним претпросторима и експресивном композицијом каскадираних динамично оркестрираних маса, крунисано је његова трагања за покренутом ликовном средином. (сл. 5) Није укључен у хомогену групацију постојећих еkleктичких објеката, већ над њом визуелно и симболички доминира. По опсежности и сложености грађевинског програма, као и снажном силуетном дејству у управном центру града, Генералштаб се издвојио као маркантна просторна доминанта. Уз то, посматрачи су наведени да активним кретањем око генералштабног комплекса разоткривају дубљи смисао његове просторно-временске композиције, састављене од издељено скројених пластичких склопова.

Оригинално и смело Добровићево решење подстакло је и друге српске архитекте да слободније екстраполирају наметљиве структуре у градском ткиву, са габаритима који се прожимају и претачу, а њихова просторна енергија експлоатише кроз контрасте вертикалних и подужних волумена. У

обликовању фасада Генералштабног комплекса Добровић је синтетизовао облике својих ранијих дела (Студентски дом у Прагу, 1931–1933, и пројекат пословно-стамбене зграде ПРИЗАД-а из 1937), (сл. 6) као што су дуге хоризонталне траке прозора, раздвајање носивих, тежих делова (који су тамнији – црвени) од ношених, истакнутих и лакших (који су светлији – бели). Ношени делови израђени су од глатких мермерних плоча са Брача, а носиви обложени буњастим каменим плочама из Косјерића мањег формата. И својом симболиком Генералштабни комплекс од почетка изазива најразличитије асоцијације, које су остале у сфери непотврђених спекулација о изворним Добровићевим намерама. У мноштву апстрактних пластичних призора, део публике је некритички препознао симболику кањона Сутјеске, око којег се у лето 1943. водила једна од пресудних битака Народноослободилачког рата. Реликти традиционалног грађења огледају се у рустификацији фасадних зона и примени *лабилне* симетрије.

Поред поменутих конкурса за Теразијску терасу, палату ПРИЗАД-а и комплекс ССНО, Добровић се исказао и на натечајним пројектима за Позориште у Новом Саду (1929), Бановину у Скопљу, купалишни комплекс Бачвице и Бановинску болницу у Сплиту (1930), Аграрну банку и Железничку станицу Дунав у Београду, Железничку станицу у Ско-

Сл. 6. Палаћа ПРИЗАД, конкурсни пројекат, 1937.
(извор: Архитектонски факултет Универзитета у Београду)

пљу, адаптацију Градске каване у Дубровнику (1931), Централни комитет КПЈ (1947), Комплекс музеја на Ташмајдану (1948), Регулацију Савске падине (1955) и др. Од 1988. једна београдска улица на Бежанијској коси носи његово име, док се о њему континуирано пишу огледи и монографије, организују конференције, вечери сећања, трибине и изложбе.

О Добровићу је током његовог живота често писано у стручној периодици, недељној и дневној штампи у којој је и сам сарађивао (*Застава, Политика, Правда, Животи и рад, Југословенски гласник, Београдске оштинске новине, Летопис Машице српске, Илустровано време, Време, Мисао, Српски књижевни гласник, Obzor, Savremenik, Riječ, Novosti, Književnik, Jutarnji list, Jadranska pošta, Novo doba, Arhitekt SIA, Arhitektura Ljubljana, Борба, Tehnika, НИИ, Arhitektura urbanizam, Arhitektura Zagreb, Urbanizam i arhitektura, Vidici, Čovjek i prostor, Књижевне новине, Наука и техника, Zbornik Arhitektonskog fakulteta, IT Novine* и *Историјски гласник*), а на-

кон смрти и у архитектонској историографији, где се издвајају прилози Ранка Радовића, Љиљане Бабић, Михајла Митровића, Милоша Р. Перовића, Зорана Маневића, Алексеја Бркића, Живојина Карапеша, Љиљане Благојевић, Тање Дамљановић Conley, Марте Вукотић Лазар, Бојана Ковачевића, Слободана Богуновића, Марије Милинковић, Владимира Кулића и других аутора,⁵ док се исцрпна монографија о Генералштабу из 2001. год. архитекте Бојана Ковачевића истиче међу студијама о појединачним грађевинама.⁶ Захваљујући поменутиим тумачима, осветљени су различити аспекти Добровићевог рада (кретање кроз струку, архитектонско-урбанистички опус, модернизам, медитеранство, духовни модул, пропорције, наставнички, теоријски и публицистички допринос, излагачка делатност, издвојени периоди стварања). Добровићева улога афирмативно је коментарисана у прегледним чланцима и историографским приручницима о генези новије српске архитектуре, док су биографски

подаци и краће анализе његових дела заступљене у домаћој и међународној лексикографији. О њему је често писано и у Хрватској, у којој је оставио дубок стваралачки траг, где се истичу радови Томислава Премерла, Драге Галића, Марине Ореб Мојаш, Крунослава Иванишина, Антуна Баће, Норе Мојаш и Дубравка Бачића,⁷ а у БиХ Ивана Штрауса и Црној Гори Вељка Радловића.⁸ У Архиву и Библиографском одељењу САНУ и годишњацима те установе доступна је документација о Добровићевом деловању као академика (подаци о избору, иницијативе, извештаји, предлози, копије писаних радова, фотографије), док се део грађе о његовом делу налази на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, у Музеју науке и технике, Архиву Југославије, Државном архиву Црне Горе (Херцег Нови), Држав-

ном архиву у Дубровнику, Архиву ЧВУТ у Прагу [České vysoké učené technické v Praze, ČVUT], као и у многобројним приватним колекцијама.

Може се закључити да је читава 2022. година протекла у рекапитулацији и употпуњавању сазнања о различитим аспектима Добровићевог стваралаштва, као и преиспитивању ранијих историографских тумачења. Међутим, темељита валоризација његовог опуса се тиме не завршава, већ наставља као организован процес у којем учествује све више истраживача из земље и света.

Проф. др Александар Ђ. Кадиевић,
историчар уметности
Филозофски факултет, Београд
aleksandarkadije@sbb.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] Добровић 1967а.
- 2] Издвајамо: Dobrović 1931; 1950; 1951; 1952; 1953; 1955; 1957; 1957а; 1957б; 1959–1960; 1960а; 1960б; 1960–1961а; 1960–1961б; 1962; 1963; 1965а; 1965б; 1967; 1971; 1976–1977; Добровић 1932; 1946а; 1946б; 1958; 1965; 1967.
- 3] Dobrović 1976–1977.
- 4] Mitrović 2014: 191–192; Curk 2021: 117–124.
- 5] Alfirević 2016: 96–99; Антешевић 2018; Babić 1967а; 1967б; Blagojević 2003: 104–123; 2015; Благојевић 2007; Bogdanović 2003; Војовић 2010; Богуновић С. 2000–2001; Bogunović 2005: 761–769; 1967; Бркић 1992: 53–54, 57, 63, 69, 92–95, 156–161; Вукотић Лазар 1998; 2009; 2010; 2018; Vukotić Lazar 2002; 2015а; 2015б; Дамљановић 1995; 1995–1996; 2004: 101–117; Ђорђевић 2018; Јовановић 1998; Kadijević 2017; 2018; Karaprešić 1967; 2009; Kovač, Lukić, Parežanin 2013; Ковачевић 1993; 1999; 2018; Kovačević 1998; Krstić 1969; Krunić 1998: 74–78; Kulić 2010; 2014; Лојаница 1997; Macura 1967; Manević 1972: 22–24, 37, 79; 1980; 1981; Маневић 2008; Марковић, Миловановић 2018; Матејић 2012; Милашиновић Марић 2002: 38–39, 64–65, 138; 2017: 216–218; Милинковић 2005; 2018; Milinković i dr. 2014; Minić 1967; Митровић 1964; 1967; 1975: 54–55; 2014: 191–192; Mitrović 1967а; 1967б; 2012: 37; Митровић В. 2018; Новаковић 1987; Perović 1980; 2003: 122–137, 160–165; Perović, Krunić 1998; Radović 1979; Roter Blagojević, Vukotić Lazar 2013; Попадић 2018; Путник Прица 2018; Terzin 2017; Ђоровић 2018; Ђирић 2021: 76–80; Curk 2021: 117–124.
- 6] Ковачевић 2001.
- 7] Premerl 1967; 1977; 2015: 55, 149; Oreb Mojaš 1983–1984; 1984; Ivanišin 1997; 1999; 2000; 2007; 2009; Ваčić 2003; Mojaš 2009; Ivanišin, Thaler, Blagojević 2015; Ваће 2015; 2016.
- 8] Štraus 1991: 8, 36, 40, 264; Radulović 2007; Radulović, Paunović Žarić 2017.

ЛИТЕРАТУРА:

- Alfirević, Đ.** (2016), *Ekspresionizam u srpskoj arhitekturi*, Beograd: Orion art.
- Антешевић, Н.** (2018), Деловање Николе Добровића на Јадрану, *Култура* 159 (Београд): 167–188.
- Babić, Lj.** (1967a), Деље оделjenje за физикалну терапију у Iгалу, *Arhitektura urbanizam* 43 (Београд): 32–33.
- Babić, Lj.** (1967b), Архитект Никола Добровић, *Arhitektura urbanizam* 43 (Београд): 22–31.
- Баце, А.** (2015), *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata*, rukopis doktorske disertacije odbranjene na Filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu.
- Баце, А.** (2016), *Međuratna arhitektura Dubrovnika i nasljeđe Mediterana*, u: Zbornik Dana Cvita Fiskovića VI Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskom bazenu, ur. Gudelj J. et al., Zagreb: FFPRESS: 161–170.
- Bačić, D.** (2003), Spomenik Viktoru Dyku na Lopudu, *Prostor* 25 (Zagreb): 45–53.
- Blagojević, Lj.** (2003), *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919–1941*, Cambridge: MIT Press.
- Благојевић, Љ.** (2007), *Нови Београд: оспорени модернизам*, Београд: Завод за уџбенике : Архитектонски факултет : Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Војовић, В.** (2010), О новом делу Генералштаба и Државном секретаријату за послове Народне одбране (DSNO) или : Kako se ne gradi grad, *Izgradnja* 11–12 (Београд): 597–598.
- Бркић, А.** (1992), *Знакови у камену* : Српска модерна архитектура 1930–1980, Београд: Савез архитеката Србије.
- Blagojević, Lj.** (2015), *Itinerari: moderna i Mediteran* : Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića, Beograd: Arhitektonski fakultet : Službeni glasnik.
- Bogdanović, J.** (2003), Architect Nikola Dobrović – A Member of the Heroic Generation, *Serbian Studies* 17, No.1 (Bloomington): 87–100.
- Богунковић, У.** (1967), In Меморијам: Никола Добровић, *НИИ* 836 (Београд): 9.
- Богунковић, С.** (2000–2001), Теорија покренутости простора као филозофски основ зграде Генералштаба Војске Југославије у Београду, *Годишњак града Београда XXXXVII–XXXVIII* (Београд): 253–262.
- Bogunović, S. G.** (2005), *Dobrović Nikola*, u: Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, II : Arhitekti, Beograd: 761–769.
- Вукотић Лазар, М.** (1998), Архитект Никола Добровић (1897–1967), *Архитектура и урбанизам* 5 (Београд): 77–81.
- Vukotić Lazar, M.** (2002), *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića*, Beograd: Plato.
- Вукотић Лазар, М.** (2007), *Добровић Никола*, у: Српски биографски речник 3, Нови Сад: Матица српска: 320–322.
- Вукотић Лазар, М.** (2015a), *Ушлицај сликара Пејтра Добровића и идеје југословенства на живој и рад архитектуре Николе Добровића*, у: Српски језик, књижевност, уметност, зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. X 2014), књ. 3, Уметничко наслеђе и рат, ур. Пајић С. и Каначки В., Крагујевац: ФИЛУМ: 177–193.
- Vukotić Lazar, M.** (2015b), Uloga arhitekta Nikole Dobrovića na implementaciji savremenih urbanističkih i arhitektonskih teorija i poetika u institucionalnom planiranju urbanog razvoja Beograda: Prilog sagledavanju i tumačenju „Dobrovićevog Generalštaba“ u kontekstu vizije „Velikog Beograda“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 63 (Београд): 411–431.
- Вукотић Лазар, М.** (2010), Значај „Старог београдског сајмишта“ и „Добровићевог Генералштаба“ за идентитет Београда, *Зборник Музеја примењене уметности* 6 (Београд): 117–130.
- Вукотић Лазар, М.** (2018), *Архитект Никола Добровић* : живот, дело и доба коме је припадао, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Вукотић Лазар, М.** (2022), *Никола Добровић (12 фебруар 1897 – 11. јануар 1967)*, у: Никола Добровић под заставом модерних покрета, ур. Оташевић Д., Београд: САНУ: 27–119.
- Galić, D.** (ur.) (1991), *Arhitekti članovi JAZU*, Rad HAZU 437, Razred za likovne umjetnosti knj. XIV, Zagreb: HAZU: 62–67.
- Дамљановић, Т.** (1995), Добровићева Авион палата, *Гласник ДКС* 19 (Београд): 216–217.
- Дамљановић, Т.** (1995–1996), Прилог проучавању прашког периода Николе Добровића, *Саопштења XXVII–XXVIII* (Београд): 237–251.
- Дамљановић, Т.** (2004), *Чешко-српске архитектонске везе 1918–1941*, Београд: РЗЗСК.
- Dobrović, N.** (1931), U odbranu savremenog graditeljstva, *Arhitektura* 2 (Ljubljana): 33–36.
- Добровић, Н.** (1932), Развитие грађевинарства од најстаријих времена до данас, *Летопис Мајнице српске* 333, св. 1–2 (Нови Сад): 111–118.
- Добровић, Н.** (1946a), Обнова и изградња Београда : Контуре будућег града, *Техника* 6 (Београд): 176–186.
- Добровић, Н.** (1946b), *Дубровачки дворци*, Београд: Урбанистички завод.
- Dobrović, N.** (1950), *Urbanizam kroz vekove I* : Jugoslavija, Beograd: Naučna knjiga.

- Dobrović, N.** (1951), *Urbanizam kroz vekove 2 : Stari vek*, Beograd: Naučna knjiga.
- Dobrović, N.** (1952), *Savremena arhitektura 1 : Postanak i poreklo*, Beograd: autor.
- Dobrović, N.** (1953), *Tehnika urbanizma 1/A*, Beograd: Naučna knjiga.
- Dobrović, N.** (1955), *Savremena arhitektura 2 : Pobornici*, Beograd: Građevinska knjiga.
- Dobrović, N.** (1957a), *Tehnika urbanizma 1/B*, Beograd: Naučna knjiga.
- Dobrović, N.** (1957b), Topli i hladni prostorni tonovi u suvremenoj arhitekturi, *Čovjek i prostor* 61 (Zagreb): 1.
- Dobrović, N.** (1957в), Suvremena arhitektura i elementi baroka, *Čovjek i prostor* 63 (Zagreb): 1, 8.
- Dobrović, N.** (1958), *Tehnika urbanizma 2A–2B : Saobraćaj*, Beograd: Građevinska knjiga.
- Dobrović, N.** (1959–1960), Doba Le Notra – vrhunska ostvarenja baroknog vrtarstva, *Zbornik Arhitektonskog fakulteta* knj. 5, sv. 4 (Beograd): 1–28.
- Dobrović, N.** (1960a), „Strukturalizam“, *Arhitektura urbanizam* 4 (Beograd): 20–22.
- Dobrović, N.** (1960b), Pokrenutost prostora: Bergsonove „Dinamičke sheme“ – nova likovna sredina, *Čovjek i prostor* 100 (Zagreb): 10–11.
- Dobrović, N.** (1960–1961a), Predlenotrovsko doba: velika priprema, *Zbornik Arhitektonskog fakulteta* knj. 6, sv. 7 (Beograd): 1–14.
- Dobrović, N.** (1960–1961b), Francuski pravilni vrtovi izvan Francuske, *Zbornik Arhitektonskog fakulteta* knj. 6, sv. 1 (Beograd): 1–38.
- Dobrović, N.** (1962), Vrtovi Italije: obnova vrtne umetnosti, *Zbornik Arhitektonskog fakulteta* knj. 7, sv. 6 (Beograd): 1–34.
- Dobrović, N.** (1963), *Savremena arhitektura 3 : Sledbenici*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika : Prosveta.
- Dobrović, N.** (1965a), *Savremena arhitektura 4 : Misaone pritoke*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika : Prosveta.
- Dobrović, N.** (1965b), Stvaranje arhitekta Dragiše Brašovana, *Arhitektura urbanizam* 33–34 (Beograd), 42–44.
- Добровић, Н.** (1965), Драгиша Брашован архитекта-стваралац, *Полиџика*, 11. април: 15.
- Dobrović, N.** (1967), Vrtovi evropskog zapada – srednji vek, *Zbornik Arhitektonskog fakulteta* knj. 8, sv. 2 (Beograd): 1–28.
- Добровић, Н.** (1967), *Шест слика из свейа архиџекџуре*, у: Споменџца у част новоџзабраних чланова САНУ, Посебна издања књ. СДІІ, 30, Београд: САНУ: 88–97.
- Dobrović, N.** (1971), *Savremena arhitektura 5*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.
- Dobrović, N.** (1976–1977), Brašovan, *IT Novine* 697 (s. 4), 699 (4), 702 (4), 704 (4), 706 (9), 708 (9), 710 (9), 712 (9), 714 (9), 716 (4), 718 (9), 720 (11), 722 (9), 724 (9), 726 (9), 728 (9), 730 (9), 732 (9), (Beograd).
- Ђорђевић, А.** (2018), Стварање и рушење војног идентитета на примеру зграде Добровићевог Генералштаба, *Кулџура* 159 (Београд): 248–259.
- Ivanišić, K.** (1997), Arhitektura faustovskih meditacija, *Čovjek i prostor* 1–2 (Zagreb): 40–42.
- Ivanišić, K.** (1999), Grand hotel na Lopudu, *Oris* 3 (Zagreb): 126–139.
- Ivanišić, K.** (2000.), Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratsko-ga grada, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 24 (Zagreb): 127–134.
- Ivanišić, K.** (2007), *Hotel Grand s parkom, Vila Vesna, Vila Adonis*, u: Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930ih, ur. Radović Mahečić D., Zagreb: IPU, Školska knjiga: 263–266, 427–434.
- Ivanišić, K.** (2009), *Tehničko funkcionalna retorika održivosti arhitekture Nikole Dobrovića*, u: Strajnićev zbornik, prir. Viden I., Dubrovnik: Matica hrvatska: 102–121.
- Ivanišić, K., Thaler, W., Blagojević, Lj.** (2015), *Dobrović in Dubrovnik. A Venture of Modern Architecture*, Berlin: Jovis Verlag GMBH.
- Jovanović, S.** (1998), Nikola Dobrović: 100 godina rođenja (1997–1997), *DaNS* 22 (Novi Sad): 12–13.
- Kadijević, A.** (2017), Nikola Dobrović: 50 godina posle, u: Dvorišta ideja : 12. Beogradska internacionalna nedelja arhitekture, ur. Ivanović Vojvodić J., Jovović Prodanović D., Kucina I., Sarić R., Beograd: Kulturni centar Beograda: 30–31.
- Кадџевић, А.** (2018), Добровић и Брашован – две испреплетане стваралачке биографије, *Кулџура* 159 (Београд): 222–233.
- Karapešić, Ž.** (1967), Za radnim stolom Nikole Dobrovića, *Vidici* 107 (Beograd): 10–11.
- Karapešić, Ž.** (2009), Dvostruki katamaran u međuratnim neverama, u: Strajnićev zbornik, prir. Viden I., Dubrovnik: Matica hrvatska: 255–264.
- Kovač, V., Lukić, I., Parežanin, V.** (2013), *Analysis of discursive constituents of theoretical assumption and critical practice on architectural work of the army headquarters building designed by architect Nikola Dobrović*, in: Zbornik radova Međunarodni naučnostručni simpozijum Instalacije & arhitektura, Beograd: Arhitektonski fakultet: 270–276.
- Ковачевић, Б.** (1993), Неџвагане Теразије, *Полиџика*, 24. јул: 14.
- Ковачевић, Б.** (1998), Dobrović od Воке, *Nedeljna Borba*, 21–22. новембар: 8.
- Ковачевић, Б.** (1999), Кућа као скулптура, *Борба*, 6–7. фебруар: 7.
- Ковачевић, Б.** (2001), *Архиџекџура зџраге Генералиџштаба* : монографска студија дела Николе Добровића, Београд: Војска.
- Ковачевић, Б.** (2018), Никола Добровић 2017. године, *Кулџура* 159 (Београд): 115–127.

- Ковачевић, Б.** (2022), Од сабраности ка целовитости. Дела Николе Добровића под једним кровом, у: Никола Добровић под заставама модерних покрета, ур. Оташевић Д., Београд: САНУ: 120–173.
- Krstić, D.** (1969), Prilog biografiji arh. Nikole Dobrovića : Konkurs za Novosadsko pozorište, *Arhitektura urbanizam* 56–57 (Beograd): 28–29.
- Krunić, J.** (1998), *Beograd imajući biti*, Beograd: Savez arhitekata Srbije.
- Kulić, V.** (2010), Arhitektura i politika čitanja: slučaj Generalštaba u Beogradu. Prostor u kretanju, *Republika* 476–477 (Beograd).
- Kulić, V.** (2014), *Generalštab i njegovi autori*, u: Generalni štab javnog pamćenja, Beograd: Fond B92: 30–34.
- Лојаница, М.** (1997), На путевима архитектуре: стогодишњица Никола Добровић, *Полиџика*, 27. децембар: 25.
- Maneвић, Z.** (1972), *Novija srpska arhitektura*, u: Srpska arhitektura 1900–1970, Beograd: Muzej savremene umetnosti: 7–38.
- Maneвић, Z.** (1980), Nikola Dobrović, *IT Novine* 870 (Beograd): 14.
- Maneвић, Z.** (1981), Naši Neimari: Nikola Dobrović, *Izgradnja* 1 (Beograd): 45–49.
- Маневић, З.** (ред.), (2008), *Добровић, Никола*, у: Лексикон неимара, Београд: Грађевинска књига: 100–104.
- Марковић, И. Р., Миловановић, М.** (2018), Градитељска делатност архитекте Николе Добровића у Прагу (1922–1933), *Кулџура* 159 (Београд): 141–153.
- Матејић, М.** (2012), Прилог проучавању зграде Генералштаба архитекте Николе Добровића: концепт и искуство простора, *Наслеђе XIII* (Београд): 167–183.
- Масура, М.** (1967), Ličnost Nikole Dobrovića, *Arhitektura urbanizam* 43 (Beograd): 38.
- Милашиновић Марић, Д.** (2002), *Водич кроз модерну архитектуру Београда*, Београд: Друштво архитеката.
- Милашиновић Марић, Д.** (2017), *Полејне њедесејте у српској архитектури*, Београд: Орион арт.
- Милинковић, М.** (2005), „Духовни модул“ архитекте Николе Добровића – анализа модуларне координације на примеру два пројекта из дубровачког периода, *Архитектура и урбанизам* 16–17 (Београд): 87–103.
- Milinković, M. i dr.** (2014), *Generalni štab javnog pamćenja : događaj 1 : seminar za svakoga: Ruina među nama*, Beograd: Fond B92: 20–21.
- Милинковић, М.** (2018), Основни принципи архитектуре Николе Добровића, *Кулџура* 159 (Београд), 128–140.
- Milinković, M.** (2022), *Nikola Dobrović– the Shifting Modes of Critical Practice in Architecture, Montreal/Amsterdam*, Belgrade: The Architecture Observer, University of Belgrade – Faculty of Architecture.
- Minić, O.** (1967), Dobrović – život posvećen arhitekturi, *Arhitektura urbanizam* 43 (Beograd): 36–37.
- Митровић, В.** (2018), Никола Добровић: конкурс за позориште у Новом Саду из 1928–1929. године, *Кулџура* 159 (Београд): 154–166.
- Митровић, М.** (1964), Особено дело Николе Добровића, *Полиџика*, 26. јула: 18.
- Mitrović, M.** (1967a), Stanična zgrada Kosovo Polje, *Arhitektura urbanizam* 43 (Beograd): 34–35.
- Mitrović, M.** (1967b), In memoriam – arhitekta Nikola Dobrović, *Arhitektura urbanizam* 40 (Beograd): 1.
- Митровић, М.** (1967), На растанку са Добровићем, *Полиџика*, 15. јануар: 11.
- Митровић, М.** (1975), *Новија архитектура Београда*, Београд: Југославија.
- Mitrović, M.** (2012), *Arhitektura Beograda 1950–2012*, Beograd: Službeni glasnik: 37.
- Митровић, М.** (2014), *Архитектура у свейу и код нас : [52 године колумне у „Политици“]*, прир. Анић Т., Београд: ДРС.
- Мојаš, N.** (2009), *Elementi dizajna u arhitekturi Nikole Dobrovića*, u: Strajnićev zbornik, prir. Viđen I., Dubrovnik: Matica hrvatska: 123–147.
- Новаковић, Б.** (прир.) (1987), *Урбанистичка 'грамаџика' архитекте Николе Добровића*, Београд: Центар за мултидисциплинарне студије Универзитета.
- Oreb Mojaš, M.** (1983–1984), Materijal, simetrija, brod, *Arhitektura* 186–188 (Zagreb): 60–63.
- Oreb Mojaš, M.** (1984), Graditeljska ostvarenja Nikole Dobrovića na Dubrovačkom području, *Arhitektura urbanizam* 93 (Beograd): 4–10.
- Perović, M.** (prir.) (1980), Dobrović : Izbor tekstova, *Urbanizam Beograda* 58 (Beograd).
- Perović, M., Krunić, S.** (1998), *Nikola Dobrović : eseji, projekti, kritike : izbor i uvodni tekstovi : Miloš R. Perović i Spasoje Krunić*, Beograd: Arhitektonski fakultet : Muzej nauke i tehnike : Muzej arhitekture.
- Perović, M.** (2003), *Srpska arhitektura XX veka : od istoricizma do drugog modernizma*, Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Попадић, М.** (2018), Генералштаб Николе Добровића као меморијски топос, *Кулџура* 159 (Београд): 204–221.
- Premerl, T.** (1967), Umro je arhitekt Nikola Dobrović, *Čovjek i prostor* 167 (Zagreb): 95.
- Premerl, T.** (1977), Sjećanje na arhitekta Nikolu Dobrovića, *Čovjek i prostor* 293 (Zagreb): 23.
- Premerl, T.** (2015), *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata : Nova tradicija*, Zagreb: Jutarnji list.

- Путник Прица, В.** (2018), Добровићеви нереализовани пројекти Политичко-спортског стадиона и физкултурног појаса, *Култура* 159 (Београд): 189–203.
- Radović, R.** (1979), Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom, *Urbanizam Beograda* 52 (Beograd): 18–29.
- Radulović, V.** (2007), Nikola Dobrović : 1957 : Dječji odjel zavoda za fizikalnu terapiju, Igalo, Crna Gora, *Čovjek i prostor* 1–2 (Zagreb): 56–61.
- Radulović, V., Paunović Žarić, S.** (2017), Context in the works of Nikola Dobrović on the territory of Herceg Novi, *Arhitektura & urbanismus* 61, 3–4 (Bratislava): 176–197.
- Roter Blagojević, M., Vukotić Lazar, M.** (2013), Renewal of a destroyed authenticity? Significance of the old Fair grounds and the New Military Headquarters restoration for preservation of cultural and architectural identity of Belgrade, у: Простори памћења 1, ур. Кадијевић А., Попадић М., Београд: Филозофски факултет: 310–324.
- Terzin, R.** (2017), Prostorno, etičko i memorijsko preinačavanje jednog sačuvanog dela arhitekте Nikole Dobrovića u Beogradu, *Artum* 6 (Beograd): 32–52.
- Ђирић, К.** (2021), *Сјоменичко наслеђе Улице кнеза Милоша*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Ђоровић, Д.** (2018), Природа, пејзаж, врт, *Култура* 159 (Београд): 234–247.
- Curk, A.** (2021), Architectural ruins as cultural construction after NATO's bombing of Yugoslavia, *Artum* 11 (Beograd): 104–128.
- Štraus, I.** (1991), *Arhitektura Jugoslavije 1945–1991*, Sarajevo: Svetlost.

Summary: ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

A WORK THAT NEVER BECOMES OBSOLETE: 125 YEARS SINCE THE BIRTH OF ARCHITECT NIKOLA DOBROVIĆ (1897-2022)

There are few realizations in modern Serbian architecture that are as constantly written and spoken about as those of the charismatic Nikola Dobrović (1897-1967). Melded in Central Europe, and affirmed in interwar and post-war Yugoslavia, his works left a deep impression across all areas of the profession, from design and construction, to urbanism, theory, criticism, historiography, conservation and university teaching. As an uncompromising visionary of the democratic city, he encouraged the radical modernization of the building stock, setting an example for generations of followers. In doing so, he developed his own conception of International Modernism, the principles of which he consistently advocated. Although there are fewer and fewer contemporaries who remember him, generations of admirers and architectural historians prevent Dobrović's personality and works from being forgotten, repressed or sanitized. In a reflection of this, a number of events of a scientific and educational character were organized in Belgrade to celebrate the 125th anniversary of his birth.

Prof. Dr. Aleksandar Đ. Kadijević,
Art historian
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
aleksandarkadije@sbb.rs

List of Figures

- Fig. 1 Nikola Dobrović (source: SANU Archives)
- Fig. 2 Project for the Terazije terrace (1929-1930) (source: SANU Archives)
- Fig. 3 Project for the theatre in Novi Sad (1928-1929) (source: SANU Archives)
- Fig. 4 Grand Hotel, Lopud (1934-1936) (postcard)
- Fig. 5 SSNO complex (1954-1963) (source: SANU Archives)
- Fig. 6 PRIZAD building, competition project (1937) (source: Faculty of Architecture, University of Belgrade)